

УДК 632.21:338.43

**ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ У ВИМІРІ
ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ВИРОБНИЦТВА
(МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Гончарський І.Л. – аспірант, Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. Земельна реформа в Україні на сучасному етапі є одним із найбільш резонансних об'єктів, які вертають до себе увагу власників паїв, політиків, учених, державних діячів, міжнародних господарських суб'єктів тощо. Вона є об'єктом, а не проблемою, тому що земельна реформа сама по собі не може бути проблемою. Земельна реформа має розв'язувати проблеми і забезпечити достатню ефективність сільськогосподарського виробництва. Однак у публікаціях різних рівнів земельну реформу представляють як “найгострішу та резонансну проблему” [1, с.3]. Спочатку проблему потрібно ідентифікувати, сформулювати, зафіксувати, оприлюднити, а згодом усім господарським суб'єктам прийняти та розробити механізми її усунення, якщо проблеми вже виявилися [2, с.230-267].

Однією із найбільш продуктивних тем є тема відносин власності на землю. Основною проблемою вважається проблема перетворення землі на товар. Ученими, політиками, державними діячами, громадянами ставляться різні запитання: “Продати землю чи не продавати?”, “Знімати мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення чи не знімати?”, “Чи готові селяни продавати землю?”, “Чи розв'яже всі агропромислові проблеми купівля-продаж землі?” У цьому контексті важливо осмислити проблему та вірно поставити запитання, тому що невірно усвідомлена проблема не має позитивних варіантів її розв'язання. Ми розглядаємо введення приватної власності на землю через призму забезпечення достатньої ефективності сільськогосподарського виробництва.

Стан вивчення проблеми. У публікаціях українських учених, політиків, державних діячів тощо найбільш продуктивними темами є теми перетворення земель сільськогосподарського призначення на товар та забезпечення ефективності сільсь-

когосподарського виробництва [3, с.42-44; 4, с.13-19; 5, с. 24-38; 6, с.19-37]. У цих публікаціях розглядаються проблеми забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва, констатується, що карликові розміри господарств у сільському господарстві не дають можливості використати для підвищення ефективності виробничої сільськогосподарської діяльності такі важливі форми суспільного поділу праці, як спеціалізація і концентрація виробництва [5, с. 25]. У подальших дослідженнях потрібно здійснити аналіз взаємозв'язку форм власності на землі сільськогосподарського призначення та ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств.

Метою статті є обґрунтування необхідності трансформації відносин власності на землю сільськогосподарського призначення через призму ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства. Для реалізації даної мети слід виконати такі завдання: розглянути категорії “власності”, “ефективності”, показати взаємозв'язок між ними, розкрити специфіку сільськогосподарського виробництва через розкриття природи проблем агропромислового виробництва.

Результати досліджень. *Власність* – відносини між людьми залежно від володіння ними знаряддями і засобами виробництва та зумовлена цим форма привласнення матеріальних благ. Власність на засоби виробництва становить основу виробничих відносин, визначає форми розподілу продуктів праці [7, с.76]. Слід зазначити, що у фінансовому словнику [8] відсутній термін “власність”. У сільському господарстві земля є всезагальним засобом виробництва, тому між людьми виникають відносини з приводу їх ставлення до землі (володіння, розпорядження, використання).

Ефективність економічна – результативність економічної діяльності, реалізації економічних програм і заходів, що характеризують відношенням економічного результату до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату [8, с.152,] характеризує відносини між людьми з приводу раціонального використання природних, технічних, технологічних та інших трудових ресурсів. Слід зазначити, що категорія “ефективності” у сільськогосподарському виробництві включає різні її форми: економічну (співвідношення витрат і результатів), соціальну (вплив сільськогосподарського виробництва на соціальну сфе-

ру), екологічну (вплив на навколишнє природне середовище), тобто результати мають мати не тільки економічний, але й інші виміри.

Характер відносин власності формується залежно від особливостей об'єкта власності. Земля як об'єкт власності формує специфіку відносин власності, яка залежать від багатьох чинників. Особливість землі як всезагального засобу виробництва полягає в тому, що вона не є результатом людської праці. Це - продукт природи, як повітря, вода, який призначений для колективного споживання і який є величиною незмінною: земля не виробляється, вона може тільки зменшуватися, деградувати від нерационального використання її спільнотами людей. Звідси, особливість всезагального способу виробництва землі полягає в тому, що вона не має тієї вартості, яка формується суспільно необхідною працею та збільшує додану вартість.

Земля є даром природи і тому має забезпечувати людські потреби без соціальних обмежень усім членам за соціальною справедливістю. Обмеження можуть мати економічний та екологічний характер. Вплив людей на землю доцільний (ефективний) тільки до того часу, доки діяльність людини розширює життєво придатний для проживання простір. Коли виробнича діяльність зменшує придатний для проживання людини простір, то вона є неефективною. Це пов'язано, у першу чергу, із забрудненням навколишнього середовища, коли виробництво товарів пов'язане із відходами, які одночасно із задоволенням людських потреб зменшують життєвий простір людини (забруднення навколишнього середовища, накопичення сміття навколо мегаполісів, міст, сіл, накопичення хімікатів для захисту рослин тощо).

Використання земель у цілому та земель сільськогосподарського призначення для суспільства має бути ефективним, результати мають бути більшими за витрати. У цьому контексті природа ефективності породжується відносинами власності. Власність має бути ефективною, а найбільша ефективність може бути тільки у власника (господаря). Тільки через ефективне ведення господарства власник реалізує своє право власності на засоби виробництва. Якщо приватний власник господарює неефективно, то він в умовах ринку позбавляється об'єкта власності через ринковий механізм забезпечення суспільно необхідних

потреб, витрат та середньої норми прибутку і стає банкрутом. Якщо власником є держава, то вона значно знижує ефективність її впливу на суспільство і деградує.

Такий підхід до співвідношення відносин власності та ефективності ставить знак рівності між відносинами власності на землю та відносинами власності у сфері матеріального виробництва та, відповідно, й суті ефективності власності. Ефективність господарювання у сільському господарстві залежить не тільки від мистецтва управління власністю. На ефективність сільськогосподарського виробництва впливають природні фактори, які не можуть прогнозуватися та управлятися. Воно має сезонний характер і потребує акумуляції великих обсягів капіталу у певний період, повернення якого пов'язане з певними природними ризиками. Крім того, особливість функціонування всезагального засобу виробництва визначається специфікою впливу природних факторів – води, вітру, сонця, температури тощо на руйнування основних родючих властивостей землі (ерозія ґрунту, підтоплення, засуха), яка потребує мобілізації фінансових, технологічних, трудових, соціальних, екологічних, законодавчо-нормативних та інших ресурсів суспільства для прогнозування майбутнього стану якості земель, їх родючості, забруднення тощо.

Ця обставина робить працю у сільському господарстві ризиковою, однак обмеженість землі спонукає людство обробляти всі ділянки землі незалежно від можливих втрат. Це зумовлює необхідність забезпечувати компенсацію від втрат у сільськогосподарському виробництві на рівні окремого сільськогосподарського виробника. Ці та інші особливості сільськогосподарського виробництва є критичними при виборі форм власності і господарювання.

Специфіка сільськогосподарського виробництва та пов'язаний з нею ризик відомі давно, однак мало враховується на сучасному етапі в Україні. Даний висновок ґрунтується на аналізі існуючих публікацій у наукових та бізнесових інформативних джерелах. Формула змін у відносинах власності проста: перетворити землю сільськогосподарського призначення у капітал і включити її вартість в економічний обіг, що відкриє шлях іпотечному кредитуванню. Крім того, потрібно законодавчо врегулювати заставу права оренди землі, за якої заставадавець

не втрачає права власності на земельну ділянку при виконанні боргових зобов'язань [6, с.29].

Трансформація відносин власності на землю сільськогосподарського призначення спрямовується тільки в одному векторі: розв'язання усіх агропромислових проблем та проблем відродження села покладається на ринкові механізми самоорганізації. Однак не враховується реальний стан ринкової господарської системи на сучасному етапі. Світова фінансова криза засвідчила, що вся ринкова система потребує кардинального реформування. У публікаціях вчених України зазначається, що міжнародні фінансові центри спільно з іншими фінансовими установами світу, такими, як Федеральна резервна система США, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк разом із різноманітними аудиторськими компаніями, у тому числі Нобелівськими лауреатами, виявилися безпорадними та бездіяльними, стали дійсно транснаціональними мостами криз [9,с.3]. Тому трансформацію відносин власності у сільськогосподарському виробництві слід здійснювати, ураховуючи реальні можливості існуючих господарських систем.

При виборі моделей трансформації слід ураховувати також реальний стан розвитку сільського господарства в Україні. Спостерігається досить стрімка тенденція до деіндустріалізації сільського господарства. Основний капітал галузі зменшився в 1,7 рази. Частка інвестицій у сільське господарство в народногосподарському комплексі скоротилася з 26% до 6%. Забезпечення аграрного виробництва машинно-тракторним парком не перевищує 45-50 процентів потреби. Понад 90% технічних засобів потребує невідкладної заміни внаслідок їх фізичної зношеності [10,с.4]. За розрахунками вчених, технологічна потреба у засобах виробництва у сільському господарстві становить 383 млрд. грн. Фактично в еквіваленті сучасних цін у наявності 150 млрд. грн. Дефіцит основних засобів, таким чином, становить 233 млрд. грн. [11,с.13].

Однією із найгостріших проблем у сільському господарстві є втрата в аграріїв економічного інтересу на тлі постійних розмов політиків, учених державних посадових осіб про необхідність введення ринку землі. Тривалий період середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві залишається найнижчою серед усіх галузей економіки країни. Якщо з 1995 по 2006 рік середньо-

місячна оплата праці в народногосподарському комплексі України зросла від 73 до 1041 грн., у тому числі в промисловості - з 89 до 1212 грн., будівництві – з 103 до 1140 грн., торгівлі – з 66 до 898 грн., транспорті – з 90 до 1328 грн., фінансовій діяльності з 173 до 2050 грн., державному управлінні – 81 до 1598 грн., освіті – з 71 до 806 грн. охороні здоров'я – з 75 до 658 грн., то у сільському господарстві з 37 до 581 грн. [10, с.4].

У цілому, як констатують українські вчені, нинішній соціально-економічний стан українського села, аграрного сектора економіки перебуває в критичній фазі, яка тягне за собою дестабілізацію всього народно-господарського комплексу країни. Чітко окреслюються дві проблеми: з одного боку, в українському зруйнованому селі назрів до виконання великий обсяг організаційно-економічних заходів та матеріало- і трудомістких робіт, спрямованих на створення і розвиток високопродуктивного сільського господарства на засадах докорінної соціально-економічної перебудови українського села. А з іншого боку, на селі є в наявності великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею [10, с.5]. Слід зазначити, що ми цілком згодні з такою оцінкою стану українського села. Однак висновок про те, що на селі є потенціал робочої сили, потребує уточнення. Ми займаємо позицію тих авторів [2, с.211-247], які розрізняють поняття “ресурси” та “потенціал”. В Україні є незадіяні трудові ресурси, які на базі управління можуть бути перетворені на потенціал, але для цього потрібні заходи концептуального порядку, які можуть забезпечити поєднання у часі і просторі по вертикалі та горизонталі комплексу складових трудового потенціалу, який є синергетичним результатом цілеспрямованих дій господарюючих суб'єктів, державного управління по горизонталі та вертикалі.

Розробка комплексу заходів із докорінної трансформації відносин власності на землю має розпочинатися з в'яснення суті магістральної проблеми відносин власності на землю. Правильна постановка проблеми (діагнозу) є критичною точкою у комплексі заходів із трансформації відносин власності, які мають бути спрямовані на ефективну реалізацію власності господарюючого суб'єкта. Методологічний підхід до постановки проблеми В.Ф.Мартиненком найбільш об'єктивно ідентифікує природу народження проблеми [2]. Йдеться про те, що кожен об'єкт, явище, процес має у своїй основі суперечності – різно-

спрямовані вектори руху, які складають зміст і характер функціонування процесу, об'єкта. Так, наприклад, основні засоби виробництва у процесі функціонування зростають шляхом введення нових та вибувають від фізичного та морального зношення. Це - об'єктивна суперечність, яку потрібно постійно контролювати. Процес розширеного відтворення потребує такого руху основних засобів, щоб темпи їх введення були вищими за темпи їх виведення з експлуатації. Кількісні характеристики темпів розраховуються відповідно до кожного засобу виробництва.

Існуюча об'єктивна суперечність процесу зумовлює певні ризики. Йдеться про те, що якщо господарський суб'єкт контролює процес введення та виведення основних засобів недостатньо чітко, не прогнозує їх рух у перспективі, то є великий ризик того, що виведення основних засобів буде здійснюватися більшими темпами, ніж їх введення, що приведе в кінці кінців до призупинення простого відтворення. Старіння основних засобів свідчить про те, що механізми контролю недостатньо ефективні. У результаті народжується антагонізм між розвитком і руйнуванням, коли темпи руйнування перевищують темпи розвитку. Цей антагонізм є зовнішньою ознакою неконтрольованості процесів руху основних засобів. Тобто проблема з'являється там, де суперечності не контролюються, а темпи руйнації переважають темпи будівництва. Таким чином, проблеми - це продукт стихійного ведення господарства.

У відносинах власності як базової категорії суспільних відносин потрібно ідентифікувати суть суперечностей, розкрити характер ризиків та конкретизувати суть проблем, які є продуктом стихійного формування відносин між людьми у процесі сільськогосподарського виробництва.

Як було вище зазначено, власність реалізується через ефективне господарювання. Ефективність, таким чином, є формою через яку реалізується власність на об'єкти господарювання. У цьому контексті власність має мати інструменти реалізації, які можуть бути внутрішніми та зовнішніми.

Суперечності відносин власності, які впливають на ефективність реалізації права власника, полягають у тому, що власник реалізує право власника у процесі суспільного виробництва. Він повинен мати ефективні інструменти реалізації свого права власника. Дані інструменти мають функціонувати у суспільстві, за до-

помогою суспільства і для суспільства. Коли інструменти реалізації права власника недосконалі (державні чиновники присвоюють собі право формувати умови реалізації прав власників, звідки походить бюрократія, хабарництво і т. ін.), власник не може ефективно реалізувати своє право господаря. Отже, власник у кінці кінців втрачає власність, якою заволодівають інші суб'єкти.

Наприклад, власники земельних паїв не мають інструментів ефективно реалізувати своє право власника, тобто мати відповідну техніку, передові технології, бути у мережі від наукових досліджень до реалізації продукції тощо. Вони в принципі не можуть ефективно реалізувати своє право власника на землю. Звідси, вони змушені будуть здавати земельні паї в оренду або продавати. Умови оренди та ціни на землю будуть формувати не власники, а так званий вільний попит і ринкова пропозиція.

Таким чином, головна проблема реформування земельних відносин полягає не в тому, чи готові селяни продавати землю, чи ні, а в тому, що стихійний характер формування земельних відносин формує стихійний механізм реалізації прав власності на землю, що негативно впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва. Перетворення землі на товар повністю завершить перехід до стихійного розвитку земельних відносин, де прогнозувати розвиток сільськогосподарського виробництва стане неможливим.

Слід також зазначити, що не стоїть питання: продавати землю чи ні? Продавати землю можна, якщо будуть утворені інструменти реалізації прав власника: продаж землі буде здійснюватися прозоро та чесно, а отримані кошти за унікальні чорноземи не будуть миттєво перетворені на папірці шляхом інфляції. Але практика трансформації земельних відносин у минулі роки свідчить про інше. Незважаючи на те, що на законодавчому рівні купівля – продаж земель сільськогосподарського призначення заборонена, торгівля землею на “чорному” ринку активно триває. Це говорить про те, що прозорого та чесного ринку землею не буде у принципі, а за земельний капітал буде точитися жорстока боротьба. Уже на сучасному етапі, коли ще накладено мораторій на купівлю-продаж земель, у публікаціях відмічаються негативи стихійного розвитку земельних відносин в Україні: концентрація власності в олігархів, перетворення більшості селян у найманих працівників, зростання безробіття на селі, монопольні ціни на працю та її результати, не-

справедливий розподіл ефекту; наслідок – подальше знедолення і деградація сільських територій [6, с.33]. За таких результатів: про яку ефективність реалізації прав власників земельних паїв може йти мова?

Висновки та пропозиції. Таким чином, дослідження відносин власності у вимірі ефективності сільському господарстві дає підстави для таких висновків:

1. Природа ефективності зумовлюється потребою у реалізації відносин власності на всезагальний засіб виробництва - землю. Власність має бути ефективною, а найбільша ефективність може бути тільки у власника (господаря).

2. Реформування відносин власності у сільському господарстві має розглядатися через призму забезпечення достатньої соціальної, екологічної, економічної ефективності. Ефективність сільськогосподарського виробництва залежить не тільки від мистецтва управління власністю, але й від природних факторів, що робить сільськогосподарське виробництво високоризикованим. Крім того, за землею сільськогосподарського призначення потрібен постійний контроль. Ерозія ґрунту, забруднення земель, зрошення земель, підтоплення зон землеробства зумовлюють необхідність централізованого управління процесом землекористування. Ці обставини обмежують застосування ринкових механізмів саморегулювання агропромислової сфери.

3. Ринкові механізми саморегулювання мають застосовуватися для ефективної реалізації прав власника, але під постійним суспільним та державним контролем. Абсолютизація ринкових механізмів саморегулювання приводить до активізації стихійних процесів господарювання. Світова фінансова криза засвідчила обмеженість ринкових механізмів саморегулювання, тому вибір моделей трансформації відносин власності має обов'язково враховувати світовий досвід регулювання і саморегулювання.

4. Відносинам власності у сільському господарстві притаманні об'єктивні суперечності, які зумовлені глобальним характером природних процесів та приватною формою господарювання, між суспільними та приватними економічними інтересами господарських суб'єктів. Суперечності відносин власності зумовлюють наявність ризиків. Ризики мають визначатися, вимірюватися і контролюватися. Неконтрольованість ризиків приводить до народження проблем, як закономірного результату стихійних методів госпо-

дарювання. Нерозв'язані проблеми перетворюються в антагонізми і деградацію господарського розвитку.

5. Вибір моделей трансформації відносин власності має враховувати стан розвитку сільського господарства, який в Україні визначається як критичний. У критичні періоди керівництво процесами виробництва брала на себе держава. Ринкові механізми саморегуляції не спроможні змінити критичний стан сільського господарства, зупинити депопуляцію сільського населення, забезпечити економічну ефективність, тому що вони мають іншу структуру та зміст, які спрямовані на забезпечення економічної ефективності в обмеженому часом та ресурсами періоді.

Таким чином, аналіз ситуації у сільському господарстві України дозволяє зробити висновок, що надія на вихід із критичного стану сільського господарства, з одного боку, потребує формування ефективних механізмів реалізації прав власника, що має забезпечити ініціативу господарів, з другого – мають бути розроблені суспільні механізми узгодження індивідуальних, приватних та суспільних інтересів. Продовження стихійного характеру розвитку відносин власності у сільському господарстві, орієнтація тільки на приватний інтерес поглиблюватимуть кризу в сільському господарстві. У цьому контексті подальшим напрямом дослідження має бути розробка ефективних механізмів реалізації прав власника та формування нової рушійної сили у сільському господарстві – гармонізації приватних та суспільних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Білецький Р. Українська земля – що робити далі //Agroexpert. - 2009. № 4. с.3.
2. Мартиненко В.Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 296 с.
3. Кобець М. Ринок землі: чи є світло в кінці тунелю? //Agroexpert. - 2009. № 6. с.42-44.
4. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні //Економіка АПК. – 2008. № 3, с.13-19.
5. Фирсов Е. А. Об экономических основах аграрной политики //Економіка АПК. – 2008. № 3, с.24-38.

УДК 632.21:338.43

**ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ У ВИМІРІ
ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ВИРОБНИЦТВА
(МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Гончарський І.Л. – аспірант, Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. Земельна реформа в Україні на сучасному етапі є одним із найбільш резонансних об'єктів, які вертають до себе увагу власників паїв, політиків, учених, державних діячів, міжнародних господарських суб'єктів тощо. Вона є об'єктом, а не проблемою, тому що земельна реформа сама по собі не може бути проблемою. Земельна реформа має розв'язувати проблеми і забезпечити достатню ефективність сільськогосподарського виробництва. Однак у публікаціях різних рівнів земельну реформу представляють як “найгострішу та резонансну проблему” [1, с.3]. Спочатку проблему потрібно ідентифікувати, сформулювати, зафіксувати, оприлюднити, а згодом усім господарським суб'єктам прийняти та розробити механізми її усунення, якщо проблеми вже виявилися [2, с.230-267].

Однією із найбільш продуктивних тем є тема відносин власності на землю. Основною проблемою вважається проблема перетворення землі на товар. Ученими, політиками, державними діячами, громадянами ставляться різні запитання: “Продавати землю чи не продавати?”, “Знімати мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення чи не знімати?”, “Чи готові селяни продавати землю?”, “Чи розв'яже всі агропромислові проблеми купівля-продаж землі?” У цьому контексті важливо осмислити проблему та вірно поставити запитання, тому що невірно усвідомлена проблема не має позитивних варіантів її розв'язання. Ми розглядаємо введення приватної власності на землю через призму забезпечення достатньої ефективності сільськогосподарського виробництва.

Стан вивчення проблеми. У публікаціях українських учених, політиків, державних діячів тощо найбільш продуктивними темами є теми перетворення земель сільськогосподарського призначення на товар та забезпечення ефективності сільсь-

когосподарського виробництва [3, с.42-44; 4, с.13-19; 5, с. 24-38; 6, с.19-37]. У цих публікаціях розглядаються проблеми забезпечення ефективності сільськогосподарського виробництва, констатується, що карликові розміри господарств у сільському господарстві не дають можливості використати для підвищення ефективності виробничої сільськогосподарської діяльності такі важливі форми суспільного поділу праці, як спеціалізація і концентрація виробництва [5, с. 25]. У подальших дослідженнях потрібно здійснити аналіз взаємозв'язку форм власності на землі сільськогосподарського призначення та ефективності функціонування сільськогосподарських підприємств.

Метою статті є обґрунтування необхідності трансформації відносин власності на землю сільськогосподарського призначення через призму ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства. Для реалізації даної мети слід виконати такі завдання: розглянути категорії “власності”, “ефективності”, показати взаємозв'язок між ними, розкрити специфіку сільськогосподарського виробництва через розкриття природи проблем агропромислового виробництва.

Результати досліджень. *Власність* – відносини між людьми залежно від володіння ними знаряддями і засобами виробництва та зумовлена цим форма привласнення матеріальних благ. Власність на засоби виробництва становить основу виробничих відносин, визначає форми розподілу продуктів праці [7, с.76]. Слід зазначити, що у фінансовому словнику [8] відсутній термін “власність”. У сільському господарстві земля є всезагальним засобом виробництва, тому між людьми виникають відносини з приводу їх ставлення до землі (володіння, розпорядження, використання).

Ефективність економічна – результативність економічної діяльності, реалізації економічних програм і заходів, що характеризують відношенням економічного результату до витрат ресурсів, які зумовили отримання цього результату [8, с.152,] характеризує відносини між людьми з приводу раціонального використання природних, технічних, технологічних та інших трудових ресурсів. Слід зазначити, що категорія “ефективності” у сільськогосподарському виробництві включає різні її форми: економічну (співвідношення витрат і результатів), соціальну (вплив сільськогосподарського виробництва на соціальну сфе-

ру), екологічну (вплив на навколишнє природне середовище), тобто результати мають мати не тільки економічний, але й інші виміри.

Характер відносин власності формується залежно від особливостей об'єкта власності. Земля як об'єкт власності формує специфіку відносин власності, яка залежить від багатьох чинників. Особливість землі як всезагального засобу виробництва полягає в тому, що вона не є результатом людської праці. Це - продукт природи, як повітря, вода, який призначений для колективного споживання і який є величиною незмінною: земля не виробляється, вона може тільки зменшуватися, деградувати від нерационального використання її спільнотами людей. Звідси, особливість всезагального способу виробництва землі полягає в тому, що вона не має тієї вартості, яка формується суспільно необхідною працею та збільшує додану вартість.

Земля є даром природи і тому має забезпечувати людські потреби без соціальних обмежень усім членам за соціальною справедливістю. Обмеження можуть мати економічний та екологічний характер. Вплив людей на землю доцільний (ефективний) тільки до того часу, доки діяльність людини розширює життєво придатний для проживання простір. Коли виробнича діяльність зменшує придатний для проживання людини простір, то вона є неефективною. Це пов'язано, у першу чергу, із забрудненням навколишнього середовища, коли виробництво товарів пов'язане із відходами, які одночасно із задоволенням людських потреб зменшують життєвий простір людини (забруднення навколишнього середовища, накопичення сміття навколо мегаполісів, міст, сіл, накопичення хімікатів для захисту рослин тощо).

Використання земель у цілому та земель сільськогосподарського призначення для суспільства має бути ефективним, результати мають бути більшими за витрати. У цьому контексті природа ефективності породжується відносинами власності. Власність має бути ефективною, а найбільша ефективність може бути тільки у власника (господаря). Тільки через ефективне ведення господарства власник реалізує своє право власності на засоби виробництва. Якщо приватний власник господарює неефективно, то він в умовах ринку позбавляється об'єкта власності через ринковий механізм забезпечення суспільно необхідних

потреб, витрат та середньої норми прибутку і стає банкрутом. Якщо власником є держава, то вона значно знижує ефективність її впливу на суспільство і деградує.

Такий підхід до співвідношення відносин власності та ефективності ставить знак рівності між відносинами власності на землю та відносинами власності у сфері матеріального виробництва та, відповідно, й суті ефективності власності. Ефективність господарювання у сільському господарстві залежить не тільки від мистецтва управління власністю. На ефективність сільськогосподарського виробництва впливають природні фактори, які не можуть прогнозуватися та управлятися. Воно має сезонний характер і потребує акумуляції великих обсягів капіталу у певний період, повернення якого пов'язане з певними природними ризиками. Крім того, особливість функціонування всезагального засобу виробництва визначається специфікою впливу природних факторів – води, вітру, сонця, температури тощо на руйнування основних родючих властивостей землі (ерозія ґрунту, підтоплення, засуха), яка потребує мобілізації фінансових, технологічних, трудових, соціальних, екологічних, законодавчо-нормативних та інших ресурсів суспільства для прогнозування майбутнього стану якості земель, їх родючості, забруднення тощо.

Ця обставина робить працю у сільському господарстві ризиковою, однак обмеженість землі спонукає людство обробляти всі ділянки землі незалежно від можливих втрат. Це зумовлює необхідність забезпечувати компенсацію від втрат у сільськогосподарському виробництві на рівні окремого сільськогосподарського виробника. Ці та інші особливості сільськогосподарського виробництва є критичними при виборі форм власності і господарювання.

Специфіка сільськогосподарського виробництва та пов'язаний з нею ризик відомі давно, однак мало враховується на сучасному етапі в Україні. Даний висновок ґрунтується на аналізі існуючих публікацій у наукових та бізнесових інформативних джерелах. Формула змін у відносинах власності проста: перетворити землю сільськогосподарського призначення у капітал і включити її вартість в економічний обіг, що відкриє шлях іпотечному кредитуванню. Крім того, потрібно законодавчо врегулювати заставу права оренди землі, за якої заставадавець

не втрачає права власності на земельну ділянку при виконанні боргових зобов'язань [6, с.29].

Трансформація відносин власності на землю сільськогосподарського призначення спрямовується тільки в одному векторі: розв'язання усіх агропромислових проблем та проблем відродження села покладається на ринкові механізми самоорганізації. Однак не враховується реальний стан ринкової господарської системи на сучасному етапі. Світова фінансова криза засвідчила, що вся ринкова система потребує кардинального реформування. У публікаціях вчених України зазначається, що міжнародні фінансові центри спільно з іншими фінансовими установами світу, такими, як Федеральна резервна система США, Міжнародний валютний фонд, Світовий банк разом із різноманітними аудиторськими компаніями, у тому числі Нобелівськими лауреатами, виявилися безпорадними та бездіяльними, стали дійсно транснаціональними мостами криз [9,с.3]. Тому трансформацію відносин власності у сільськогосподарському виробництві слід здійснювати, ураховуючи реальні можливості існуючих господарських систем.

При виборі моделей трансформації слід ураховувати також реальний стан розвитку сільського господарства в Україні. Спостерігається досить стрімка тенденція до деіндустріалізації сільського господарства. Основний капітал галузі зменшився в 1,7 рази. Частка інвестицій у сільське господарство в народногосподарському комплексі скоротилася з 26% до 6%. Забезпечення аграрного виробництва машинно-тракторним парком не перевищує 45-50 процентів потреби. Понад 90% технічних засобів потребує невідкладної заміни внаслідок їх фізичної зношеності [10,с.4]. За розрахунками вчених, технологічна потреба у засобах виробництва у сільському господарстві становить 383 млрд. грн. Фактично в еквіваленті сучасних цін у наявності 150 млрд. грн. Дефіцит основних засобів, таким чином, становить 233 млрд. грн. [11,с.13].

Однією із найгостріших проблем у сільському господарстві є втрата в аграріїв економічного інтересу на тлі постійних розмов політиків, учених державних посадових осіб про необхідність введення ринку землі. Тривалий період середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві залишається найнижчою серед усіх галузей економіки країни. Якщо з 1995 по 2006 рік середньо-

місячна оплата праці в народногосподарському комплексі України зросла від 73 до 1041 грн., у тому числі в промисловості - з 89 до 1212 грн., будівництві – з 103 до 1140 грн., торгівлі – з 66 до 898 грн., транспорті – з 90 до 1328 грн., фінансовій діяльності з 173 до 2050 грн., державному управлінні – 81 до 1598 грн., освіті – з 71 до 806 грн. охороні здоров'я – з 75 до 658 грн., то у сільському господарстві з 37 до 581 грн. [10, с.4].

У цілому, як констатують українські вчені, нинішній соціально-економічний стан українського села, аграрного сектора економіки перебуває в критичній фазі, яка тягне за собою дестабілізацію всього народно-господарського комплексу країни. Чітко окреслюються дві проблеми: з одного боку, в українському зруйнованому селі назрів до виконання великий обсяг організаційно-економічних заходів та матеріало- і трудомістких робіт, спрямованих на створення і розвиток високопродуктивного сільського господарства на засадах докорінної соціально-економічної перебудови українського села. А з іншого боку, на селі є в наявності великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею [10, с.5]. Слід зазначити, що ми цілком згодні з такою оцінкою стану українського села. Однак висновок про те, що на селі є потенціал робочої сили, потребує уточнення. Ми займаємо позицію тих авторів [2, с.211-247], які розрізняють поняття “ресурси” та “потенціал”. В Україні є незадіяні трудові ресурси, які на базі управління можуть бути перетворені на потенціал, але для цього потрібні заходи концептуального порядку, які можуть забезпечити поєднання у часі і просторі по вертикалі та горизонталі комплексу складових трудового потенціалу, який є синергетичним результатом цілеспрямованих дій господарюючих суб'єктів, державного управління по горизонталі та вертикалі.

Розробка комплексу заходів із докорінної трансформації відносин власності на землю має розпочинатися з в'ясування суті магістральної проблеми відносин власності на землю. Правильна постановка проблеми (діагнозу) є критичною точкою у комплексі заходів із трансформації відносин власності, які мають бути спрямовані на ефективну реалізацію власності господарюючого суб'єкта. Методологічний підхід до постановки проблеми В.Ф.Мартиненком найбільш об'єктивно ідентифікує природу народження проблеми [2]. Йдеться про те, що кожен об'єкт, явище, процес має у своїй основі суперечності – різно-

спрямовані вектори руху, які складають зміст і характер функціонування процесу, об'єкта. Так, наприклад, основні засоби виробництва у процесі функціонування зростають шляхом введення нових та вибувають від фізичного та морального зношення. Це - об'єктивна суперечність, яку потрібно постійно контролювати. Процес розширеного відтворення потребує такого руху основних засобів, щоб темпи їх введення були вищими за темпи їх виведення з експлуатації. Кількісні характеристики темпів розраховуються відповідно до кожного засобу виробництва.

Існуюча об'єктивна суперечність процесу зумовлює певні ризики. Йдеться про те, що якщо господарський суб'єкт контролює процес введення та виведення основних засобів недостатньо чітко, не прогнозує їх рух у перспективі, то є великий ризик того, що виведення основних засобів буде здійснюватися більшими темпами, ніж їх введення, що приведе в кінці кінців до призупинення простого відтворення. Старіння основних засобів свідчить про те, що механізми контролю недостатньо ефективні. У результаті народжується антагонізм між розвитком і руйнуванням, коли темпи руйнування перевищують темпи розвитку. Цей антагонізм є зовнішньою ознакою неконтрольованості процесів руху основних засобів. Тобто проблема з'являється там, де суперечності не контролюються, а темпи руйнації переважають темпи будівництва. Таким чином, проблеми - це продукт стихійного ведення господарства.

У відносинах власності як базової категорії суспільних відносин потрібно ідентифікувати суть суперечностей, розкрити характер ризиків та конкретизувати суть проблем, які є продуктом стихійного формування відносин між людьми у процесі сільськогосподарського виробництва.

Як було вище зазначено, власність реалізується через ефективне господарювання. Ефективність, таким чином, є формою через яку реалізується власність на об'єкти господарювання. У цьому контексті власність має мати інструменти реалізації, які можуть бути внутрішніми та зовнішніми.

Суперечності відносин власності, які впливають на ефективність реалізації права власника, полягають у тому, що власник реалізує право власника у процесі суспільного виробництва. Він повинен мати ефективні інструменти реалізації свого права власника. Дані інструменти мають функціонувати у суспільстві, за до-

помогою суспільства і для суспільства. Коли інструменти реалізації права власника недосконалі (державні чиновники присвоюють собі право формувати умови реалізації прав власників, звідки походить бюрократія, хабарництво і т. ін.), власник не може ефективно реалізувати своє право господаря. Отже, власник у кінці кінців втрачає власність, якою заволодівають інші суб'єкти.

Наприклад, власники земельних паїв не мають інструментів ефективно реалізувати своє право власника, тобто мати відповідну техніку, передові технології, бути у мережі від наукових досліджень до реалізації продукції тощо. Вони в принципі не можуть ефективно реалізувати своє право власника на землю. Звідси, вони змушені будуть здавати земельні паї в оренду або продавати. Умови оренди та ціни на землю будуть формувати не власники, а так званий вільний попит і ринкова пропозиція.

Таким чином, головна проблема реформування земельних відносин полягає не в тому, чи готові селяни продавати землю, чи ні, а в тому, що стихійний характер формування земельних відносин формує стихійний механізм реалізації прав власності на землю, що негативно впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва. Перетворення землі на товар повністю завершить перехід до стихійного розвитку земельних відносин, де прогнозувати розвиток сільськогосподарського виробництва стане неможливим.

Слід також зазначити, що не стоїть питання: продавати землю чи ні? Продавати землю можна, якщо будуть утворені інструменти реалізації прав власника: продаж землі буде здійснюватися прозоро та чесно, а отримані кошти за унікальні чорноземи не будуть миттєво перетворені на папірці шляхом інфляції. Але практика трансформації земельних відносин у минулі роки свідчить про інше. Незважаючи на те, що на законодавчому рівні купівля – продаж земель сільськогосподарського призначення заборонена, торгівля землею на “чорному” ринку активно триває. Це говорить про те, що прозорого та чесного ринку землею не буде у принципі, а за земельний капітал буде точитися жорстока боротьба. Уже на сучасному етапі, коли ще накладено мораторій на купівлю-продаж земель, у публікаціях відмічаються негативи стихійного розвитку земельних відносин в Україні: концентрація власності в олігархів, перетворення більшості селян у найманих працівників, зростання безробіття на селі, монопольні ціни на працю та її результати, не-

справедливий розподіл ефекту; наслідок – подальше знедолення і деградація сільських територій [6, с.33]. За таких результатів: про яку ефективність реалізації прав власників земельних паїв може йти мова?

Висновки та пропозиції. Таким чином, дослідження відносин власності у вимірі ефективності сільському господарстві дає підстави для таких висновків:

1. Природа ефективності зумовлюється потребою у реалізації відносин власності на всезагальний засіб виробництва - землю. Власність має бути ефективною, а найбільша ефективність може бути тільки у власника (господаря).

2. Реформування відносин власності у сільському господарстві має розглядатися через призму забезпечення достатньої соціальної, екологічної, економічної ефективності. Ефективність сільськогосподарського виробництва залежить не тільки від мистецтва управління власністю, але й від природних факторів, що робить сільськогосподарське виробництво високоризикованим. Крім того, за землею сільськогосподарського призначення потрібен постійний контроль. Ерозія ґрунту, забруднення земель, зрошення земель, підтоплення зон землеробства зумовлюють необхідність централізованого управління процесом землекористування. Ці обставини обмежують застосування ринкових механізмів саморегулювання агропромислової сфери.

3. Ринкові механізми саморегулювання мають застосовуватися для ефективної реалізації прав власника, але під постійним суспільним та державним контролем. Абсолютизація ринкових механізмів саморегулювання приводить до активізації стихійних процесів господарювання. Світова фінансова криза засвідчила обмеженість ринкових механізмів саморегулювання, тому вибір моделей трансформації відносин власності має обов'язково враховувати світовий досвід регулювання і саморегулювання.

4. Відносинам власності у сільському господарстві притаманні об'єктивні суперечності, які зумовлені глобальним характером природних процесів та приватною формою господарювання, між суспільними та приватними економічними інтересами господарських суб'єктів. Суперечності відносин власності зумовлюють наявність ризиків. Ризики мають визначатися, вимірюватися і контролюватися. Неконтрольованість ризиків приводить до народження проблем, як закономірного результату стихійних методів госпо-

дарювання. Нерозв'язані проблеми перетворюються в антагонізми і деградацію господарського розвитку.

5. Вибір моделей трансформації відносин власності має враховувати стан розвитку сільського господарства, який в Україні визначається як критичний. У критичні періоди керівництво процесами виробництва брала на себе держава. Ринкові механізми саморегуляції не спроможні змінити критичний стан сільського господарства, зупинити депопуляцію сільського населення, забезпечити економічну ефективність, тому що вони мають іншу структуру та зміст, які спрямовані на забезпечення економічної ефективності в обмеженому часом та ресурсами періоді.

Таким чином, аналіз ситуації у сільському господарстві України дозволяє зробити висновок, що надія на вихід із критичного стану сільського господарства, з одного боку, потребує формування ефективних механізмів реалізації прав власника, що має забезпечити ініціативу господарів, з другого – мають бути розроблені суспільні механізми узгодження індивідуальних, приватних та суспільних інтересів. Продовження стихійного характеру розвитку відносин власності у сільському господарстві, орієнтація тільки на приватний інтерес поглиблюватимуть кризу в сільському господарстві. У цьому контексті подальшим напрямом дослідження має бути розробка ефективних механізмів реалізації прав власника та формування нової рушійної сили у сільському господарстві – гармонізації приватних та суспільних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Білецький Р. Українська земля – що робити далі //Agroexpert. - 2009. № 4. с.3.
2. Мартиненко В.Ф. Державне управління інвестиційним процесом в Україні: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2005. – 296 с.
3. Кобець М. Ринок землі: чи є світло в кінці тунелю? //Agroexpert. - 2009. № 6. с.42-44.
4. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні //Економіка АПК. – 2008. № 3, с.13-19.
5. Фирсов Е. А. Об экономических основах аграрной политики //Економіка АПК. – 2008. № 3, с.24-38.